

Grebeňaț – sat păstrător al tradițiilor românilor din Banatul Sârbesc

Grebeňaț – A village that preserves the traditions of the Romanians from the Serbian Banat

ADRIANA PETROI*

Abstract: One of the most specific localities in the Serbian Banat, with an ancient autochthonous population, is the village of Grebeňaț, found near the town of Biserica Albă (Bela Crkva). In the Middle Ages, this settlement, together with the surrounding settlements, belonged to the Wallachian Haram district, proof of the antiquity of the Romanian population in this geographical space. In the 18th century, the number of inhabitants increased through colonization, Grebeňațul preserving its specificity among Romanians from the Serbian Banat in speech, customs and port. In this locality there is the oldest Romanian church building in the Serbian Banat and one of the oldest in general in this geographical area, dating back to 1722. The most specific traditional custom, which continues to this day, is the, during which the ancient dance of the gaggles takes place.

Keywords: Romanians from the Serbian Banat, colonization, church, school, „Fășanc”, „Călușari”.

Grebeňaț este o localitate străveche, în apropierea căreia au fost descoperite rămășițele unei așezări preistorice. Pe timpul stăpânirii romane, când această parte a Banatului făcea parte din provincia Dacia, romanii au ridicat în apropierea Grebeňațului de azi un castru. După afirmațiile lui Felix Milleker, în Evul Mediu, această localitate este amintită în anul 1341 sub numele de Gerebencz¹.

În ținuturile bănățene, în decursul secolului al XIV-lea și al XV-lea au fost înființate așa-numitele districte valahice, printre care se găsea și districtul Haram

* Jurnalistă, Casa de Presă și Editura Libertatea, Panciova, Serbia, viorica.petroj@gmail.com.

¹ Феликс Милекер, *Летописи општина у јужном Банату*, Угао, Вршац, 2005, p. 68.

(azi Stara Palanka), care cuprindea și localitățile din jurul actualului Vârșeț și Biserica Albă (Bela Crkva), din Banatul Sârbesc, printre care și Grebenațul. Anume, în primele decenii ale secolului al XIV-lea a avut loc o intensă colonizare a românilor în acest spațiu, pe care au fost înființate districtele valahice. Istoriografia românească susține teza că românii l-au locuit și în perioadele precedente, fiind populația autohtonă a Banatului. Aceste districte au reprezentat expresia autonomiei etnice și teritoriale românești, încadrate în sistemul politic și militar al Ungariei medievale, având ca instituții reprezentative pe cneji și adunările nobilimii. Localitățile românești au fost grupate în jurul cetăților, găsindu-se atât pe teritoriul domeniilor regale, cât și pe cele ale nobilimii. După cum afirmă istoricul sârb Aleksandar Krstić, este cert faptul că în această zonă putem vorbi despre o prezență a populației românești încă din secolul al XIII-lea² și din prima jumătate a secolului al XIV-lea³; probabil și din perioadele anterioare, adăugăm noi, în primul rând în satele care aparțineau acestui district.

Un eveniment deosebit în istoria medievală a localității a fost vizita regelui Sigismund de Luxemburg, din 27 iunie 1390, în cadrul pregătirilor sale de apărare împotriva atacurilor otomane. Și în această perioadă se pare că la Grebenaț a existat o fortificație.

Nu știm cine a fost tânărul Johannes de Gerabencz, respectiv Ioan de la Grebenaț, care este amintit ca student la universitatea din Viena în anul 1390⁴. Este cert faptul că acest tânăr este o dovadă a prezenței unei elite sociale și intelectuale în localitățile districtului valahic al Haramului, indiferent cărei etnii îi aparținea. Foarte probabil că există o legătură de rudenie între acest student și un alt Ioan de la Grebenaț, reprezentantul regal care a fost prezent la evenimentul de predare a Vârșețului lui Nicolae Pereny, ban de Severin, de către regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, tot în anul 1390⁵.

Grebenațul medieval se găsea la 12 km depărtare de Haram (azi Palanka), sediul districtului valahic și avea cetate care a reprezentat o parte componentă a sistemului de apărare a graniței Ungariei medievale, controlând drumurile care mergeau de la Timișoara peste Vârșeț la Dunăre. La începutul secolului al XVIII-lea, Grebenațul este amintit în *Descrierea Eparhiei de Vârșeț-Sebeș* din anul 1713⁶. În anul 1749 a avut loc o nouă colonizare cu populație românească. Localitatea făcea parte din Granița Militară Bănățeană, începând cu 1776.

² Александар Крстић, „Вршац у средњем веку Први део: од раног средњег века до краја 14. столећа“, *Историјски часопис*, књига LIX, 2010, p. 94.

³ *Ibidem*, p. 93.

⁴ Laslo Segi, *Studenti sa današnje teritorije Vojvodine na evropskim univerzitetima 1338–1919*, Novi Sad, 2010, p. 106.

⁵ Ал. Крстић, *Вршац у средњем веку Први део...*, p. 99.

⁶ Димитрије Руvaraц, *Опис Вршачко-Себешке епархије од 1713. године*, Сремски Карловци, 1924.

În secolul al XVIII-lea, numărul locuitorilor a sporit considerabil prin noi colonizări ale românilor. Astfel, în 1713, au fost 25 de gospodării, iar în urma colonizării din 1749, Grebeņa avea deja 203 de gospodării. Cel mai mare număr de locuitori este înregistrat la recensământul din 1910, când avea 2439 de locuitori, în mare majoritate români. În continuare, numărul lor începe să scadă, proces prezent pretutindeni în localitățile rurale din Banat, astfel că, în 2011, conform recensământului, numărul locuitorilor s-a diminuat la 818.

Contruită în anul 1722, biserica ortodoxă română din Grebeņa este cea mai veche eclezie românească din Banatul Sărbesc și una dintre cele mai vechi din acest spațiu geografic, după cum reiese din datele păstrate în registrele bisericești. Pe baza unei inscripții păstrate până în zilele noastre a doua sfințire a acesteia a avut loc, în urma unor reparații, în anul 1795, în vremea episcopului Iosif Iovanovici Șakabent. Înainte de sfințire (1791), a fost procurat un clopot nou și a fost refăcut iconostasul, ars în timpul ultimului război austro-turc din 1788–1791. El a fost refăcut de familia Bosioc din Berliște⁷, într-un stil mixt clasicist-baroc. Multă vreme nu s-a știut cine a realizat pictura bisericească. Descoperirile recente au demonstrat că autorul picturii murale și a celei de pe iconostas ar fi Simeon Jakšić, pictor din Biserica Albă, la 1811, când a fost refăcut și iconostasul. Toate icoanele au fost pictate din nou în anul 1936. La biserică se păstrează și trei icoane vechi din secolul al XVIII-lea, conservate și restaurate în 1976.

Până la jumătatea secolului al XX-lea în sat au existat două parohii ortodoxe române, cu hramul „Înălțarea Domnului”. La biserică se păstrează numeroase cărți vechi, printre care *Penticostarul* (București, 1743), *Evangelhia* (Râmnic, 1746), *Octoiul cu Catavasier* (Buda, 1826) ș.a. Datorită vechimii sale, biserica se află pe lista monumentelor culturale de importanță deosebită pentru Republica Serbia. În apropierea ei se găsesc pietre funerare. După Al Doilea Război Mondial, autoritățile comuniste au confiscat 60 de jugăre de pământ care aparțineau acesteia.

Unul dintre primii preoți amintiți a fost Toma Căldăraș, la începutul secolului al XIX-lea, apoi Nicolae Eran, iar la sfârșitul aceluiași veac, preoții Vasilie Trăilă și Simeon Balea. Dacă în perioada interbelică, la cele două parohii din Grebeņa au slujit preoții Ștefan Balea și Adam Fiștea, în cea postbelică, cele două parohii s-au unit, având un singur preot. De la sfârșitul războiului mondial și până în 1988, ca preot a slujit Tiberiu Șdicu, iar din acest an, preotul Drăgan Chilom. În zilele noastre (2024), aici slujește preotul Gheorghe Suci.

⁷ Costa Roșu, „Biserici românești din Banatul Sărbesc și de la sud de Dunăre”, în *Almanah Libertatea*, Editura Libertatea, Panciova, 2008, p. 56.

Cel mai cunoscut paroh preot a fost Adam Fiștea (1888–1967), născut la Rachitova lângă Oravița⁸. După absolvirea școlii normale la Timișoara, devine învățător la Grebenăț (1909), post pe care îl deține până în 1919, când trece în România, angajându-se ca învățător-director la școala primară din Jebel (1920–1924). După ce a susținut examenul la Institutul Teologic din Caransebeș, s-a întors în Banatul Sârbesc, devenind preot-capelan catihet la Vârșeț (1924–1928), pentru ca apoi să fie transferat ca preot la Grebenăț (1928–1938), localitate în care deja a funcționat timp de zece ani ca învățător. În această perioadă, el devine unul dintre fruntașii mișcării naționale și culturale a românilor din Banatul Sârbesc. A deținut funcția de președinte al Asociației „Astra” pentru Banatul Iugoslav⁹, chiar și în timpul ocupației germane (1941–1944). Ca urmare a preluării puterii de către comuniști în Iugoslavia și din cauza implicării sale în afacerile politice pe timpul ocupației germane, Fiștea părăsește definitiv Banatul Sârbesc și se stabilește din nou în România, unde funcționează ca preot până la pensionare, suferind și aici înjosiri și prigoniri din partea regimului comunist.

Amintită în anul 1772, la școala românească în anul școlar 1802/1803 au fost înscriși 22 de elevi, dintre care 15 frecventau cursurile cu regularitate. Peste mai bine de patru decenii (1846/47), numărul elevilor a sporit la 83, avându-l ca învățător pe Lazăr Mangiu. În perioada dualismului austro-ungar, sunt demni de amintit învățătorii Pavel Murgu, Mioșcu Bălan, Adam Fiștea. În interbelic, Nicolae Oltean coordona destinele școlii, urmat spre sfârșitul acestei perioade de învățătorul contractual Petru Zaharia. În postbelic, se înființează școala elementară cu opt ani de școlarizare, cu limba de predare română, la care, între anii 1945–1980, au fost angajate în total 32 de cadre didactice¹⁰. Numărul elevilor este în ultimul timp într-o scădere îngrijorătoare.

Primele forme de activitate culturală organizată apar odată cu înființarea unui cor pe două voci, în anul 1870. Ulterior, și-a desfășurat activitatea corul pe patru voci în 1897, respectiv corul mixt, în anul 1911. Principalul animator al vieții culturale în această localitate, la începutul secolului a XX-lea, a fost preotul Vasilie Trăilă. În anul 1925 se înființează fanfara, încadrată și ea, ca și celelalte forme de activitate culturală, în Reuniunea de citire, cântări și muzică „Plugarul”. După a doua conflagrație mondială, viața culturală la Grebenăț se

⁸ Aleksandra Đurić Milovanović, Mircea Măran, *Biserica Ortodoxă Română din Banatul Iugoslav în perioada interbelică (1918–1941)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca – Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2019, p. 193.

⁹ Gligor Popi, *Asociația culturală „Astra” din Banatul Iugoslav*, Editura Timpul Reșița, 2001, p. 35.

¹⁰ Trăilă Spăriosu, *Învățămintul în limba română în PSA Voivodina 1945–1980. Contribuții*, Editura Libertatea, Panciova, 1982, p. 86.

desfășoară în cadrul S.C.A. „George Coșbuc”¹¹, în primul rând prin activitatea fanfarei și a formației de dansatori.

Demnă de menționat este tradiționala sărbătoare a „fășancului”, preluată de grebenceni de la germanii din Biserica Albă. La manifestările care au loc cu această ocazie participă și amatorii culturali din sat, în special fiind importante dansurile călușarilor (denumiți în graiul local *căluțeni*) care se prezintă cu această ocazie. Grebeňațul este unica localitate românească din Banatul Sârbesc în care încă nu s-a pierdut tradiționalul și străvechiul dans al călușarilor, practicat până în urmă cu câteva decenii în aproape toate localitățile în care trăiește această etnie. Fășancul are loc în ultima săptămână înaintea postului Paștelor, cuprinzând, printre altele, și ritualul mascării sătenilor, în care fiecare încearcă să se evidențieze prin folosirea unor măști cât mai originale și mai neobișnuite.

Un obicei păstrat din vechime: dansul călușarilor din Grebeňaț

Dansul călușarilor din Grebeňaț este unul dintre segmentele sistemului de carnaval de trei zile cunoscut sub numele de „Fășancul de la Grebeňaț”, care se desfășoară în prima zi a Săptămânii Postului Paștelui. Evenimentul de carnaval de trei zile de la Grebeňaț, care încorporează dansul călușarilor, este interpretat funcțional și simbolic ca un instrument de identificare etnică românească. Și anume, prin autoidentificarea și prezentarea identității etnice, românii din Grebeňaț se diferențiază în raport cu alte grupuri etnice din zonă, dar și în raport cu alte comunități românești din zona Banatului Sârbesc.

Determinarea potențialului început al practicării dansului călușarilor la Grebeňaț este o provocare având în vedere datele istorice limitate, precum și faptul că astăzi nu există interlocutori care să depună mărturie despre acesta pe baza experienței personale sau a amintirilor lor. În monografia sa despre cultura tradițională a românilor din Banat, etnologul Mirjana Maluckov, în capitolul dedicat satului Grebeňaț, citează anul 1895 ca dată a introducerii dansului călușarilor în acest sat¹². Totuși, aceste informații ar trebui examinate critic și atent, mai ales având în vedere și faptul că autoarea nu oferă nicio sursă istoriografică în acest sens. În plus, anul 1895 nu este menționat în lucrările altor autori ca informații bine întemeiate, ele se referă doar la date publicate anterior de Mirjana Maluckov. Informații despre primele spectacole ale dansului călușarilor în Voivodina de astăzi se găsesc în lucrarea despre societățile (reuniunile) culturale ale comunităților românești din Voivodina a istoricului Mircea Măran și antropologului Aleksandra Đurić Milovanović, autori care susțin că dansul

¹¹ Mircea Măran, *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945–1952*, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Vršac, 2008, p. 183.

¹² Mirjana Maluckov, *Rumuni u Banatu*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 1985, p. 277.

călușarilor a fost interpretat de soldați și ofițeri comisionați în Biserica Albă (Bela Crkva) în 1877¹³. În afară de datele incomplete din bibliografia disponibilă, informațiile obținute în timpul discuției cu locuitorii din Grebenaț nu indică o perioadă clară a începerii dansului călușarilor. Interlocutorii născuți în anii treizeci și patruzeci și-au amintit cu drag de copilăria lor, în care interpretarea dansului a fost o parte inevitabilă a realității acestui sat. Ei au vorbit cel mai des despre participarea părinților lor la grupul călușarilor și uneori i-au menționat și pe buncii lor. Prin urmare, se poate concluziona doar cu certitudine că dansul călușarilor a fost practicat activ încă de la începutul secolului al XX-lea.

La Grebenaț, societatea culturală s-a înființat în anul 1925, unde, din informațiile interlocutorilor localnici, un rol principal l-a jucat fanfara. Deși în timpul cercetărilor de teren ale coreologului Katarina Nikolić¹⁴, majoritatea tinerilor interlocutori din grupul călușarilor au denumit această societate cu denumirea actuală – Societate culturală și artistică „George Coșbuc”, numele menționat este folosit oficial abia din 1948. Răspunsurile la menționarea SCA „George Coșbuc” s-au referit întotdeauna la fanfară, iar apoi la „dansatorii populari”. Grupul călușarilor nu a fost interpretat ca parte a societății menționate, deși participanții erau adesea membri ai acesteia. Este necesar să ne referim la datele referitoare la perioada de dinaintea denumirii SCA „George Coșbuc”, când călușarii au jucat în contextul scenic al dansului pe care societățile culturale de pe acest spațiu geografic au început să-l cultive în primele decenii ale secolului al XX-lea.

Dansul în sine nu este unul întâmplător, iar costumul unui călușar trebuie să îndeplinească anumite cerințe foarte clar stabilite. Călușarii sunt participanții la acest dans. Pe seama călușarilor au circulat tot felul de legende – unele adevărate, altele închipuite. Cert este că el reprezintă una dintre cele mai originale tradiții românești. Dansul călușarilor, este atât de ritmat încât îți readuce instantaneu buna-dispoziție, nu este deloc unul jucat la întâmplare, ci tehnica și pașii sunt bine aleși. De asemenea, costumul unui călușar trebuie să îndeplinească anumite cerințe foarte clar stabilite.

După cum am amintit, la Grebenaț călușarii pot fi admirați în ziua fășancului, pe străzile din sat, conduși de un vătaf și îmbrăcați în frumoasele costume populare românești, acompaniați de muzicanți, mergând din casă în casă, dansând dansul călușarilor.

¹³ Александра Ђурић-Миловановић, Мирча Маран, „Етноконфесионална прожимања на граници: Румуни у општини Вршац“, *Теме*, Ниш, бр. 3, 2013, pp. 1059–1078.

¹⁴ Катарина Николић, „Структурална анализа калушарског плеса као експресивног медијума социјалне идентификације“, *Зборник радова са регионалног сусрета етномузикологије и етнокореологије*, Факултет музичке уметности, Београд, 2021, pp. 111–132.

Ouarii sunt căpeteniile acestora, ei merg înaintea călușarilor și vestesc sosirea lor. Sătenii care îi primesc, îi dau ouarului câteva ouă. Ouarii au câte un coș de nuiele în care gospodarii pun ouăle. Vătaful, pe de altă parte, este conducătorul cetei de călușari. El merge singur, înaintea cetei de călușari, care merg câte doi. Vătaful este respectat de către aceștia fiindcă este cel care instruește ceata și conduce jocul cu autoritate.

Înainte ca dansul să ajungă să fie jucat în seara fășancului pe scenă, se joacă „bătuta”, pe la curțile fiecărui gospodar. Dansul călușarilor este un dans specific împărțit în 12 figuri de dans pe care le dansează tinerii săteni, cu lovituri ale călcăielor, bătăi apăsate în pământ, sărituri în aer și strigături. Numărul călușarilor este, de regulă, impar.

Pentru dansul lor la fiecare casă, călușarii sunt răsplătiți cu prăjituri, suc și bani. Dansul e împărțit în două părți: așa-numitul „călucerul mare” și „călucerul mic”. Călușarul mic („Bătuta”) se mai joacă și prin alte sate și azi, iar călușarul mare doar la Grebeanaș. Astfel dansul călușarului a ajuns unul specific pentru localitatea Grebeanaș, tinerii grebenceni păstrând această tradiție intactă.

Trebuie amintit faptul că acest ritual al călușarului este un element al patrimoniului cultural imaterial al României, care se află pe Lista reprezentativă UNESCO a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității din 2008 (UNESCO)¹⁵. Practica călușarului în decursul secolului XX a fost confirmată pe teritoriul a trei țări: România, Bulgaria și Serbia. Performanța acestui dans în funcția sa originală, ritualică, a fost confirmată doar în România, cu mult înainte de secolul al XX-lea, așa că România este considerată nucleul spațial al originii sale. Pe de altă parte, dansul călușarilor a fost confirmat pe teritoriul Bulgariei și Serbiei ca o practică introdusă ulterior a comunităților etnice care astăzi au statutul de minoritate (vlahii în Bulgaria, românii în partea sârbească a Banatului). În zona răspândirii sale geografice inițiale, dansul călușarilor avea o funcție sacră și era legat de credința în puterile magice și vindecătoare ale interpreților – călușari.

Grebeanașul trăiește într-un anumit fel în lumea tradițiilor, prin păstrarea acestor obiceiuri străvechi, pe care le transmit din generație în generație și astfel contribuie la conservarea identității naționale românești, în special datorită organizării tradiționalului fășanc și a transmiterii dansului călușarilor tinerelor generații, prin care este specific și unic atât printre românii din Banatul Sârbesc, cât și mult mai larg.

¹⁵ <https://www.agerpres.ro/documentare/2018/05/23/romania-in-anul-patrimoniului-cultural-ritualul-calusului--113766>

Bibliografie

Surse editate. Lucrări generale și speciale

- Ђурић-Миловановић, Александра, Маран, Мирча, „Етноконфесионална прожимања на граници: Румуни у општини Вршац“, *Теме*, Ниш, бр. 3, 2013.
- Ђурић Миловановић, Aleksandra, Măran, Mircea, *Biserica Ortodoxă Română din Banatul Iugoslav în prioada interbelică (1918–1941)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca – Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2019.
- Крстић, Александар, „Вршац у средњем веку Први део: од раног средњег века до краја 14. столећа“, *Историјски часопис*, књига LIX, 2010.
- Maluckov, Mirjana, *Rumuni u Banatu*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 1985.
- Maran, Mirča, *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945–1952*, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Vršac, 2008.
- Милекер, Феликс, *Летописи општина у јужном Банату*, Угао, Вршац, 2005.
- Николић, Катарина, „Структурална анализа калушарског плеса као експресивног медијума социјалне идентификације“, *Зборник радова са регионалног сусрета етномузикологије и етнокорологије*, Факултет музичке уметности, Београд, 2021.
- Popi, Gligor, *Asociația culturală „Astra” din Banatul Iugoslav*, Editura Timpul Reșița, 2001.
- Руварац, Димитрије, *Опис Вршачко-Себешке епархије од 1713. године*, Сремски Карловци, 1924.
- Roșu, Costa, „Biserici românești din Banatul Sârbesc și de la sud de Dunăre”, în *Almanah Libertatea*, Editura Libertatea, Panciova, 2008.
- Segi, Laslo, *Studenti sa današnje teritorije Vojvodine na evropskim univerzitetima 1338–1919*, Novi Sad, 2010.
- Spăriosu, Trăilă, *Învățământul în limba română în PSA Voivodina 1945–1980. Contribuții*, Editura Libertatea, Panciova, 1982.

Webografie

<https://www.agerpres.ro/documentare/2018/05/23/romania-in-anul-patrimoniului-cultural-ritualul-calusului--113766>